

УДК 94(477.65) "19..."

ЛОМАКА О. А.

м. Кіровоград

ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ НА КІРОВОГРАДЩИНІ В II ПОЛОВИНІ ХХ ст. (ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ)

У статті досліджується стан вивчення теми «Етнічні процеси в Кіровоградській області в другій половині ХХ століття» у вітчизняній літературі. Автором проаналізовано наукові праці, що безпосередньо стосуються дослідження етнічних процесів (етносоціальних, етнодемографічних, соціально-демографічних, етнокультурних, міжетнічних відносин) на Кіровоградщині в даний період. Акцент зроблений на працях науковців, що досліджують краєзнавчий напрям даної проблеми.

Ключові слова: Кіровоградщина, етнічні процеси, історіографія.

Постановка проблеми. Дослідження соціально-демографічних та етнодемографічних питань у радянській та вітчизняній історичній науковій літературі не мало системного характеру. Аналіз наявних комплексних історико-демографічних праць свідчить, що радянські науковці акцентували увагу, насамперед, на ретельному дослідженні галузей політики, культури та народного господарства України. Ґрунтовного ж аналізу етнодемографічних процесів як в областях, так і республіках майже не здійснювалося, за винятком праць окремих вітчизняних дослідників.

Метою представленої статті, є аналіз вітчизняної літератури з дослідження етнічних процесів на Кіровоградщині другої половини ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Найбільш вичерпні та змістовні дослідження етнонаціонального складу населення УРСР цього періоду представлені у науковому доробку Всеволода Івановича Наулка.

Серед наукових праць В. І. Наулка з цієї проблематики слід виокремити такі монографічні дослідження: «Етнічний склад населення Української РСР. Статистико-картографічне дослідження» [1], «Географія розміщення народів УРСР», «Развитие межэтнических связей на Украине (историко-этнографический очерк)» [2], «Хто і відколи живе в Україні» [3]. У працях автор проаналізував історико-географічні, соціально-економічні та інші умови виникнення українського етносу в Україні, процес заселення території сучасної України найчисельнішими етнічними групами, а також зміни чисельності як українського етносу, так й існуючих етнічних меншин.

У його роботі уперше здійснено комплексне етнодемографічне та етносоціальне дослідження населення УРСР, зокрема й у межах областей повоєнного періоду, наведено вичерпні відомості про історію розселення різних етносів на теренах України, акцентовано на аналізі етнодемографічних, етносоціальних та етнокультурних процесів в Українській РСР. Автор також аналізує ситуацію щодо міжетнічних шлюбів, яка склалася в Українській РСР в другій половині ХХ століття.

Однак, слід зауважити, що В. І. Наулко, приділивши значну увагу загальноукраїнським тенденціям розвитку соціально-демографічної ситуації як в Українській РСР, так і в незалежній Україні, оминув увагою регіональні тенденції та особливості окремих областей нашої держави.

Важливим джерелом для активного дослідження факторів, які впливають на динаміку етнодемографічних, міграційних процесів, а також міжнаціональних (міжетнічних) шлюбів, стали Всесоюзні переписи населення (1959, 1970, 1979, 1989 рр.).

Фундаментальною працею того періоду стало 26-томне видання «Історія міст і сіл Української РСР», в якій з наукового погляду висвітлено історію заселення і освоєння краю, закономірності й особливості розвитку республіки, зокрема Кіровоградської області [4]. Однак, незважаючи на змістовність цієї праці, соціально-демографічні питання залишаються поза увагою науковців.

Демократизація суспільно-політичного життя сприяла створенню нових умов для

розвитку демографічних, етнодемографічних, етносоціальних та лінгвістичних досліджень, які розгорнулися у другій половині ХХ століття. По-перше, понизився ідеологічний тиск на вітчизняних науковців; по-друге, підхід до розв'язання тих чи інших етнонаціональних питань характеризується об'єктивністю та неупередженістю; по-третє, змінилася психологія дослідника, який спирався не на обмежене коло джерел та досліджень, а на широку базу раніше невідомого чи забороненого матеріалу.

У цей період з'являються також нові дисертаційні дослідження з історичної проблематики національних процесів, метою яких стали історіографічні аспекти, наприклад, докторська дисертація О. О. Рафальського щодо вивчення етнічних меншин в Україні [5], що сприяла подальшому дослідженню не тільки в історіографії, але і в етнології, краєзнавстві, регіоналістиці, соціології та інших наукових напрямках. Дослідження автора ґрунтувалося на матеріалах як відомих, маловідомих, так і невідомих праць з питань етнічних меншин в Україні.

Слід акцентувати, що у цей період з'являються праці, присвячені проблемам розвитку окремих регіонів України.

Так, у 2005 році першою спробою цих дослідників більш повно схарактеризувати Кіровоградський регіон є двотомник «Кіровоградщина: історія та сучасність центру України». Праця містить не лише історичні довідки про район Кіровоградської області, а й розповідає про соціально-економічну сферу та політичне життя [6]. Ці праці мають краєзнавчий характер, але, на жаль, вони спрямовані на характеристику певного району, а не області в цілому.

Серед цих робіт варто відзначити монографії та наукові статті краєзнавців Кіровоградщини, які доповнюють науковий доробок регіональної тематики, зокрема праці С. І. Шевченка – дослідника історії заселення та проживання різних етнічних груп на території сучасної Кіровоградщини [7]. Враховуючи істотний вплив соціально-економічних чинників на процеси життєдіяльності людських спільнот краю та особливості соціально-демографічного розвитку таких етнічних

груп, як серби, болгари, молдавани, росіяни та інші, науковець досліджує вплив етносів на етнодемографічну ситуацію в області, а також аналізує причини розташування та наслідки існування етнічних груп в Кіровоградській області в різні часи. Однак, С. І. Шевченко не ставив перед собою завдання систематизувати наявний матеріал у загальну наукову працю, яка б висвітлювала, зокрема, й демографічні процеси в Кіровоградській області.

Значний внесок у дослідження історичного розвитку Кіровоградської області цього періоду, зокрема вивчення питань щодо історії заснування і будівництва м. Кіровограда та його околиць, деяких аспектів мовного питання, історичних назв різних видатних споруд області, зробив Ю. Матівос [8]. Однак, проведена авторами робота має дещо епізодичний характер, а результати цих досліджень майже не опубліковані у масових виданнях як Кіровоградщини, так і України, що унеможлиблює доступ до цієї інформації.

Останніми роками, починаючи з 2006 року, вагомий внесок у розробку краєзнавчої тематики, зокрема «Усна історія Кіровоградщини у ХХ сторіччі», здійснює С. В. Проскурова, дослідження якої ґрунтуються на результатах щорічних етнографічних експедицій в Кіровоградській області. Етнографічні розвідки сприяли виявленню значного за обсягом матеріалу з етнографії, фольклористики та історії краю. Варто відзначити, що проведені дослідження науковця є першою комплексною роботою в Кіровоградській області за всю історію існування краю, які спрямовані на вивчення історії заселення регіону різними етнічними меншинами, їхньої діяльності та міжетнічних зв'язків краю [9]. Недоліком цих краєзнавчих досліджень є брак аналізу зібраних матеріалів.

У 2008 році до 70-ї річниці утворення Кіровоградської області виходить колективне видання «Кіровоградщина: історія, традиції, сучасність» [10], в якому висвітлюються різні питання з історії життя Центральної України як одного з окремих регіонів сучасної України: історія заснування області, адміністративно-територіальні зміни Кіровоградщини, а також різні аспекти економічного, культурного та суспільного життя краю.

У 2005 році виходить ґрунтовне дослідження В. В. Постолатія «Педагогічна освіта на Кіровоградщині (1865 – 1965 рр.)», в якому висвітлюється історія підготовки педагогічних кадрів на Кіровоградщині з кінця ХІХ до середини 60-х років ХХ століття [11].

Останнім виданням (вересень 2012 р.), присвяченим історії Кіровоградської області, є навчальний посібник для школярів, до роботи над яким долучилися найкращі науковці та краєзнавці Кіровоградщини [12]. Цей посібник є першим регіональним виданням, яке комплексно та на основі ґрунтовних досліджень висвітлює історію Кіровоградської області від найдавніших часів до проголошення незалежності України. У роботі використано цінні документальні матеріали з архівних фондів та музеїв Кіровоградщини, що супроводжуються детальними мапами та історичними фотографіями. Однак, цей посібник розрахований на дітей шкільного віку, що зумовлює тезисний характер викладення авторами основного матеріалу.

Значний доробок у дослідженні краєзнавчо-мовної тематики належить Т. В. Громко. Ґрунтовні дослідження семантичних особливостей народних географічних термінів Кіровоградщини висвітлюють багатогранну різноплановість мовних розгалужень населення області. У працях науковець аналізує та класифікує назви, їх значення, а також їхні елементи, які встановлені на основі диференційних ознак [13]. Зібраний матеріал висвітлює мовні перепитії серед населення різних районів Кіровоградщини.

Питання виявлення та опрацювання народних географічних термінів на території сучасної Кіровоградщини [14] набули подальшого розвитку у дослідженні колективу авторів «Словник народних географічних термінів Кіровоградщини» Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. Унікальність цієї праці полягає у тому, що це перше в своєму роді дослідження різновидів мовно-географічних термінів Кіровоградської області (1 тис. 700 лексичних одиниць в 254 населених пунктах області).

Отже, незважаючи на велику кількість праць з історії радянської держави різних періодів, об'єктом розгляду в яких стали проце-

си, пов'язані з соціальною структурою тогочасного суспільства, вони характеризувалися відсутністю комплексного підходу до дослідження етнодемографічної та етно-соціально-демографічної проблематики в окремих регіонах (областях) Української республіки. Недостатньою є порівняльна характеристика як суспільних груп, так і етнічних утворень в окремих регіонах країни.

Висновки. Таким чином, комплексний аналіз наукового доробку дослідників різних галузей наук свідчить про недостатній рівень дослідження такого напрямку, як динаміка соціально-демографічних та етнодемографічних процесів в Українській РСР та незалежній Україні. Ґрунтовного аналізу потребують соціально-демографічні, етнодемографічні, етнолінгвістичні, міжетнічні та інші важливі напрями розвитку українського суспільства в різні періоди його існування не тільки в країні у цілому, а й у регіонах.

Окрім того, на сьогодні відсутні ґрунтовні наукові дослідження, присвячені проблемам національних меншин, що мешкали в Кіровоградській області, у другій половині ХХ століття.

Однак, незважаючи на численні наукові праці у сфері етнічних, етнонаціональних, етносоціальних, демографічних та етнолінгвістичних досліджень, наразі відсутнє комплексне дослідження етнодемографічної, етносоціальної та етнолінгвістичної проблематики на регіональному рівні (зокрема Кіровоградської області).

Список використаних джерел

1. Наулко В. І. Етнічний склад населення Української РСР: Статистико-картографічні дослідження / Всеволод Іванович Наулко. — К., 1965. — 135 с.
2. Наулко В. І. Развитие межэтнических связей на Украине (историко-этнографический очерк) / Всеволод Иванович Наулко. — К., 1975. — 274 с.
3. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні / Всеволод Наулко. — К., 1998. — 80 с.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. — К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1972. — 816 с.
5. Рафальський О. О. Національні меншини України в ХХ столітті: історіографія: Автореф. дис. доктора іст. наук: 07.00.06 / О. О. Рафальський. — К., 2001. — 45 с.
6. Кузик Б. М. Кіровоградщина: історія та сучасність центру України: В 2-х т. / Б. М. Кузик, В. В. Білошапка. — Д.: АРТ-ПРЕС, 2005. — Т. 1. — 496 с., Т. 2. — 452 с.
7. Шевченко С. І. Українська доля Нової Сербії. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини. Кіро-

- воградщина в українсько-сербських зв'язках (1752—2002) / Сергій Іванович Шевченко. — Кіровоград: ПВЦ Мавік, 2004. — 168 с.
8. Матівос Ю. Етапи нашого шляху, відбиті в усній народній творчості доби соціалізму 40 — 90-х років на Кіровоградщині / Ю. Матівос // Кіровоградська правда. — 1995. — 23 березня. — С. 3.
  9. Проскоченко Д. Болгари і наш край / Д. Проскоченко // Краєзнавці Кіровоградщини — 10-й річниця незалежності України: Матеріали обласної краєзнавчої конференції 22 травня 2001 року. — Кіровоград, 2002. — С. 10 — 16.
  10. Кіровоградщина: історія, традиції, сучасність / Керівник проекту С. Негода; За заг. ред. О. Чуднова. — Кіровоград: «Імекс-ЛТД», 2008. — 640 с.
  11. Постолатій В. В. Педагогічна освіта на Кіровоградщині (1865 — 1965 рр.) / Віталій Володимирович Постолатій. — Кіровоград, 2005. — 153 с.
  12. Кіровоградщина. Історія рідного краю: навч. посіб.: [для загальноосвіт. навч. закл. Кіровоград. обл.] / за ред. І.А. Козир. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. — 304 с.
  13. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини).— Кіровоград, 2000. — 175 с.
  14. Громко Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. — К-Кіровоград, 1999. — 224 с.

ЛОМАКА А.

ЭТНИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ НА КИРОВОГРАДЩИНЕ ВО II ПОЛОВИНЕ ХХ ст. (ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ)

В статье исследуется состояние изучения темы «Этнические процессы в Кировоградской области во второй половине ХХ века» в отечественной литературе. Автором проанализированы научные труды, которые непосредственно касаются исследования этнических процессов (этно-социальных, этнодемографических, социально-демографических, этнокультурных, межэтнических отношений) на Кировоградщине в данный период. Акцент сделан на работах ученых, исследующих краеведческое направление данной проблемы.

Ключевые слова: Кировоград, этнические процессы, историография.

ЛОМАКА А.

ETHNIC PROCESSES IN KIROVOHRAD IN THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY (HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM)

Despite the large number of works on the history of the Soviet state different periods under review which began the processes associated with the social structure of contemporary society, they were characterized by the lack of an integrated approach to the study of ethnic and demographic and ethno-socio-demographic issues in some regions (regions) Ukrainian republic. There is a shortage comparative characteristics as social groups and ethnic entities in separate regions.

Comprehensive analysis of the scientific achievements of researchers from different branches of science proves insufficient level of research such direction as the dynamics of socio-demographic and ethnic and demographic processes in the Ukrainian SSR and independent Ukraine. Require thorough analysis of socio-demographic, Ethno-demographic, ethno-linguistic, ethnic and other important areas of Ukrainian society in different periods of its existence, not only in the country in general, but also in the regions.

Keywords: Kirovograd, ethnic processes, local history, sources, scholarly works.

Стаття надійшла до редколегії 29.06.2014